

CSEH SÁNDOR

AZ UTOLSÓ VÉRCSEPP

(ORSAI LÁGERÉVEK)

Ezt a történetet Cseh Lajostól, az apámtól hallottam, aki 1944 novemberében hatvanöt falubelijével elindult a kárpátaljai magyar férfiak golgotájára. Minden részletre nem emlékszem. Amikor kellett volna, nem figyeltem a beszélőre kellőképpen, és ezt ma már bánom. Így az emlékezetemben kutatva csak azokra a szavaira emlékszem, amelyek a súlyosságuk miatt a legjobban megragadták a figyelmemet. Ezek a súlyos szavak most leírva talán kevésnek tetszenek, de akkor nagyon mély nyomokat hagytak bennem. A lágerben töltött keserű évek tragikus eseményeiről szóló beszámolóját ő már nem mondhatja el nekünk részletesebben. Szomorú ez azért is, mert a sztálinizmus sok ezernyi áldozatával ellentétben ő hazatért a lágerből, s így lehetett volna idő szavainak részletesebb, pontosabb leírására, de az évek elszálltak, s magukkal vitték a részleteket. Következzék hát az emlékezetből leírt beszámoló.

A tényleges katonai szolgálatomat a cseh megszállás alatt, a Prága melletti Jozefovban töltöttem egy lövontatású tüzérségi alakulatnál. Amikor ismét Magyarországhoz tartoztunk, Mátészalkára kaptam behívót néhány hónapi átképzésre. A háború előtt leventeoktatással bíztak meg a faluban, mint némi katonai tapasztalatokkal rendelkező tartalékost. A fronton nem voltam, harcokban nem vettem részt a háború ideje alatt.

1944-ben én harmincnyolc éves voltam és a halábori négyosztályos elemi iskolában tanítottuk az ott élő egyszerű, békés emberek gyerekeit ketten az anyáddal.

November 4-én dobpergés verte fel a falucska csendjét. Ez a hirdetés lázba hozta a környékbeli falvak lakóit is, és ez volt az az esemény, amellyel kezdetét vette egy olyan időszak, amelyet én csak népirtásnak tudok minősíteni. A rendeletben ez állt: minden 18. életévét betöltött magyar férfi 50 éves korig köteles részt venni egy kis munkában, amely romeltakarításból és útépitésből áll. Ezt a felhívást tette közhírré a falusi kisbíró, ami az emberek többségénél nem adott okot aggodalomra. Ellenvetésnek itt nem

volt helye, hiszen egy katonai parancs jellegű rendelkezésnek nem volt ajánlatos ellenszegülni. Nem tehettem mást, mint öt napra való élelmet tettem a táskámba, és ott kellett hagyni az anyádat a két gyerekkel – Sárika öt, Marika kétéves volt akkor.

Így indultunk el mi, hatvanhatan Haláborról szekereken ülve Beregszász felé, ahol a jelenlegi 5-ös számú ukrán iskola épületét jelölték meg gyülekezési helynek. A sejtésem már itt beigazolódott. Nemcsak holmi kis munkáról lesz itt szó, hanem egyébről is – ugyanis kis idő múlva már fegyveres katonai kísérettel a Munkácsnak tartó országúton gyalogoltunk. Így már inkább letartóztatottnak, foglyoknak éreztük magunkat, mint segíteni kész munkásoknak.

Az első disznóság már ott, az úton megtörtént a katonák részéről. Mindenkitől elszedték az öt napra való jó, hazai ennivalót, s Munkácsra farkaséhesen érkeztünk meg. Estére egy ódon épületben szállásoltak el bennünket. Ez az épület a későbbiek folyamán magyar tannyelvű tanítóképző lett. Valamilyen zavaros lötyöt kaptunk kenyérral vacsorára, amelyben néhány szem krumpli és borsó úszkált. Azután még egy darabig ki lehetett menni az udvarra rágyújtani, vécére lehetett menni, de utána ránk zárták az ajtót. Rengegten voltunk ott egy teremben összezsúfolódva. A padlón feküdtünk, s szinte moccanni sem lehetett. Ha valaki elbotorkált valamiért, vissza már nem juthatott – elfoglalták a fekvőhelyét. Fülledt, nehéz volt a levegő, többen jóformán semmit sem aludtunk, s amikor az ébresztéskor – a román szavával élve „felálltunk” – még fáradtabbak voltunk, mint az esti lefekvéskor. Reggel a haramiakülsejű muszkák négyes sorokba állítottak minket, s közölték velünk, a következő úti célunk Szolyva lesz, s ezt az utat ismét csak gyalog fogjuk megtenni. A gyaloglás nagyon keserves volt. Már akkor kitűnt, hogy a fiatalok, a tizennyolc évesek és a tőlük pár évvel idősebbek nem bírják a fizikai terhelést, hamar elfáradnak. Havas eső esett. Nem volt rossz a cipóm, mégis levált a talpa a latyakos hóban. Jobb híján kénytelen voltam a cipőfüzővel felkötni, ha azt akartam, hogy száraz legyen a lábam. Késő este is meneteltünk. Mindkét oldalról, tízméternyi távolságra egymástól, kísértek bennünket a muszka őrök. A sötétebb útszakaszokon egy-egy sorozatot adtak le a feltartott csövű géppisztolyaikból, s a lövések torkolattüzével világítva ellenőrizték a hosszú menetoszlopot. Az emberek rémülten néztek egymásra. Szörnyű volt a bizonytalanság. Vajon hová visznek ezek minket, és mi a céljuk velünk? – suttogták egymás között. Őszintén szólva, nekem még az is megfordult a fejemben, hogy valahol akár még bele is lőhetnek minket egy

közös sírba. Ez a gyaloglás olyan volt, mint egy rémálom. Azt hittük, hogy sohasem fog már véget érni ez a fenyvesek között vezető út. Többen a szökést fontolgatták. Előttem szálfatermetű legények haladtak. Az egyikük kiugrott a sorból, és bevetette magát az erdőbe. Egy katona utánaaszaladt. Rövid sorozatot hallottunk, aztán jött vissza a muzska elégedetten. Az a szerencsétlen ismeretlen ottmaradt valahol a fák alatt temetetlenül. Később még hátulról is hallottunk valami futkosást, lövések dörrentek, de nem mertünk hátrahéálni – azok a disznók akkor bárkit agyonlőhettek volna. Nagyon fáradtak voltunk, és fáztunk is, amikor végre Szolyvára értünk. Ebben a gyűjtőtáborban nagyon sokan lehettek. Kint, a szabadban akkor alig lehetett látni valakit, de megtudtuk, hogy azok a hosszú deszka barakkok mind emberekkel vannak tele. Mi is egy ilyen barakkban töltöttük az éjszakát.

Reggel, amikor a vasútállomáson egy marhaszállító vagonba tereltek minket, már komolyan kezdtünk aggódni. Az emberek Szibériát kezdték emlegetni. Két vedret kaptunk. Az egyik vízzel volt tele, a másik üres volt a vizelet számára. Már nem emlékszem, mennyit utaztunk, eltompult fejjel, kétségbeesett gondolatokkal. A betegesebbek nem bírták a megpróbáltatásokat. Több halottunk volt az úton. Őket kiszedték az Isten tudja, milyen állomások egyikén, és elkapták a szegényeket, mint holmi állati tetemeteket, de volt olyan is, hogy egyszerűen kidobták a halottat a robogó vonatból. Amikor végre kinyitották a bereteszelt ajtókat és kiszállást parancsoltak, felsóhajtottunk. Elég hideg volt már ezen a helyen, de nem szibériai állomás volt ez, mert ahhoz képest sokkal hamarabb megérkeztünk. Aztán megláttuk a feliratot egy kis ütött-kopott épületen: Orsa. Erről a városról azt kell tudni, hogy Belorusszia keleti részén, a Dnyeper partján fekszik. Az oroszok e város környékén használták fel először a katyusa rakétakilövőt, a „sztalinorgonát”. Erős volt arrafelé a partizánmozgalom. A németek a megszállás idején koncentrációs tábort létesítettek Orsán, s tizenkilenc ezer ember pusztult el ott. Nem tudom, hogy azt a város peremén lévő, erdőmelléki tábor is a németek telepítették-e a foglyaikkal, de az tény, hogy minket idekísértek. Ez a lágér a szolyvaihoz hasonló deszka barakkok hosszú sorából állt. Bent elég siralmas volt a látvány. Két szélén közönséges gyalulatlan deszkából készült priccsek voltak a falhoz rögzítve, középen hosszú, ikszlábú asztalok, lócák álltak, a lábunk alatt pedig disznóólhídláshoz hasonló padló emelte a komfortérzetet, két üres benzineshordóról pedig csak később derült ki, hogy mire valók. Már voltak ott előttünk emberek, s mint kiderült, magyarországi megyékből érkeztek. Többek között megismerkedtem egy Bánkuti Szilveszter nevű matematika szakos egyetemi tanárral, akinek sok jót

köszönhettem a továbbiakban. Szilvesztert Hajdú-Bihar megyéből hurcolták el. Voltak ott szép számmal német foglyok is. Velük sokkal rosszabbul bántak az őnök, mint velünk. A későbbiekben többször hallottam tőlük a „bauplatz” szót, tehát valamilyen építkezésen dolgoztatták őket. Hamarosan megtudtuk, hogy a benzineshordók tűzhelyek, amelyek a főzőlap és a kályha szerepét töltik be. Az ebédünket katonai csajkákból kaptuk. Valamilyen színtelen lé volt az, amelyben három szem krumpli úszkált, a felszínén pár zsírcseppel. Ezzel kellett beérni, meg egy szelet kenyérral. Ilyen és ehhez hasonló menü kísérte végig általában az egész „málenyikij robotunkat”. Természetesen mindig üres volt a gyomrunk, örökké éhesek voltunk. Már az elején szembetűnő volt az erős dohányosok hátránya az étkezés tekintetében. Sokan képesek voltak elcserezni a kenyérüket cigarettára. Én is dohányoztam még akkor, mahorkát szívtam újságpapírba tekerve, de azért odáig nem jutottam el, hogy lemondtam volna érte a kenyéradagomról. Az első két hét elmúltával, mivel szó sem esett róla, hogy mikor lesz vége ennek a „kirándulásnak”, biztosan éreztem, innen nem kerülünk mindnyájan haza. Mi, a haláboriak mindig egy csoportban voltunk, összetartottunk. Legtöbbször egy vasgyárban dolgoztattak minket, de gyakran jártunk fakitermelésre is a közeli erdőbe. Ebben a hatalmas vegyes erdőben főleg nyír- és fenyőfák nőttek. A kitermelt rönköket elszállították, de a lágérben is ezzel a fával fűtöttünk és főztünk. A nyírfavesszővel nagyon jól jártunk – seprűket kötöttünk belőlük. A haláboriak engem is megtanítottak erre a mesterségre. A seprűket eladtuk a városban, s a pénzért ennivalót vettünk. Amikor csak lehetett, koldultuk is az élelmet, csak így lehetett ott megélni, különben éhen vesztünk volna. A munka után szerencsére hagytak minket kóborolni a városban, attól nem tartottak, hogy megszőkünk. Ugyan meddig jutottunk volna az úton éhen, rongyokban, pénz nélkül?! Az életünket tettük volna kockára, otthon pedig a „beszpeka” és a börtön várt. Gyakran Bánkutival jártam kéregetni. A városi lakosok nagyon szegények voltak, majdnem hogy éheztek ők is. Minden élelmiszert a hadseregnek kellett adni. Azért néha könyörültek rajtunk, hol-mit adtak az emberek. Egy-két krumplit, egy marék paszulyt, tengerit vagy egy harapásnyi kenyeret. A krumplihéjat összeszedtük még a szemétből is. Abból egy igazi csemege készült. Megfőztük, majd kis labdacsookba formálva a benzineshordón megsütöttük. Ezt mi fasírtnak hívtuk, és sorban álltak érte az emberek, de persze a felének sem jutott ebből az ingyencséből.

Egyszer Bánkutival bekopogtunk egy sokgyerekes családhoz, és „kartoskát” kértünk. A feleség majdnem sírva mondta, hogy: „нету, ми

сами покупаем”. Bánkuti rám nézett, és megkérdezte, mit mondott. Azt, hogy ők maguk kapálják, mondtam én. Nem értettem az összefüggést, én is magam kapálom a krumplimat, de attól még tudok adni a koldusnak belőle. Bánkuti egy kukkot sem értett oroszul, én pedig majdnem semmit sem. Egy másik alkalommal meg hogy jártunk! Benyitunk egy közeli házba, hát ott meg – te jó Isten! – maga a lágerparancsnok egy széken ülve éppen húzta lefelé a csizmáját. „Igyi, von!” – ordított ránk, és még szerencse, hogy belénk nem lőtt, csak a csizmáját vágta utánunk.

Fél év elmúltával még nem haltak meg közülünk sokan, de ahogy közeledt az ősz, egyre többen. Különösen a fiatalabb korosztály, a tizennyolc-húszévesek szervezete nem bírta a nélkülözést, a fizikai és lelki megterhelést, s a vitaminhiány is szerepet játszott abban, hogy csak kevesen éltek túl Orsát közülünk. Mi Bánkutival szedtük a csalánt és a paréjt. Megfőztük és ettük mint vitaminpótlót. Az inysorvadás így is fellépett, kezdtek kihullani a fogaink. Mi próbáltuk egymásban tartani a lelket, és az emberekben is, ahogy tudtuk. Egy ízben nyírfa seprűt kötöttünk. Azon a napon sikerült valamivel többet ennünk, mint máskor – „fasírtot” és kimosott marhabelet fogyasztottunk pirítva. Erről-arról beszélgettünk, s ráterelődött a szó a katonaságra. Én is meséltem a cseh hadseregbeli dolgaimról. Mondom nekik: volt ott egy olyan étel, amit kimondottan utáltam, már a könyökömön jött ki, gyakran kaptuk ebédre, „szrájszovi omácská sz knédlikem” – így hívták a csehek, paradicsommártás knédlivel. Akkor undorodtam tőle, most pedig, hej, de megenném akár minden nap! Magyaráztam nekik, a csehek szerették a magyar katonadalokat. Amikor masírozunk, mindig kiáltozta az őrmester: „magyarzsi piszkát”, mire nekünk el kellett énekelni egy tréfás indulót. Hát dalolja már el, tanító úr! – kérleltek a haláboriak. Így szólt:

*„Nagyságos kisasszony felmászott a fára,
Belement a szálka a lábába, a lábszárába.
Piszkáld ki, piszkáld ki, baka, piszkáld ki belőle,
Nem piszkálok, egye meg a fene, hadd maradjon benne!”*

Hát ezen nevettek az emberek. Kellett néha valami, ami felvidítja a szívünket, legalább pár percre elfelejtettük a nyomorúságunkat.

Elmúlt a nyár, az ősz, közeledett az év vége, s mi egyre többet gondoltunk az otthonunkra. Levélváltás volt ugyan a családjaink és közöttünk, de csak ritkán. Gyakrabban nem is volt erre lehetőség. A levelek közül sok nem érkezett meg. A lapot boríték nélkül, háromszög alakúra kellett hajtogatnunk, úgy kellett elküldennünk.

Hidegebbre fordult az idő, melegebben kellett öltözködnünk. Tisztálkodásra ritkán volt lehetőség, s ennek súlyos következményei lettek. Tömegével jelentek meg a poloskák, a ruhatetvek, s a patkányok is elszaporodtak a barakkban. Egyre többen betegedtek meg az emberek közül. Ezek a betegségek magas lázzal, fejfájással, hányingerrel és hányással jelentkeztek. A bőrön a kiütések, a hirtelen fagyás, egyértelműen a flekktífusz első jelei voltak. Levetették velünk a gönceinket, és hőkezelésnek vetettek alá a városban valamilyen kemencében. Sok embernek akkor égett oda a ruhája. Sajnos a fertőtlenítés már nem sokat javított a helyzeten. A járványt sikerült ugyan egy időre megállítani, de a betegek menthetetlenek voltak. Nyáron, ha voltak halottak, mindennap eltemettük őket, de télen, a járványok idején, csak minden második vagy harmadik napon. Egy külön barakkban tartották a halottakat, s amikor összegyűlt tíz, tizenöt holttest, szekérre, illetve szánra raktuk, úgy vittük őket eltemetni az erdőbe, közös sírokba. Az volt a legborzasztóbb, amikor tizennyolc-tizenkilenc éves fiatalokat temettünk, ha rájuk gondolok, a könnyem ma is kicsordul.

(Folytatjuk)

